

Ewa Kula

W 240 rocznicę powstania Instytutu Smolnego w Sankt Petersburgu (1864- 1917)

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 15, 79-83

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewa Kula

W 240. ROCZNICĘ POWSTANIA INSTYTUTU SMOLNEGO W SANKT PETERSBURGU (1764–1917)

Minęła właśnie 240. rocznica założenia w Sankt Petersburgu pierwszego Instytutu dla Szlachetnie Urodzonych Panien. Jest to okazja, żeby przybliżyć nieco początki instytucjonalnego kształcenia kobiet w Rosji, tym bardziej, że w tym Instytucie edukację pobierały również Polki. Do połowy wieku XVIII nie było w Rosji stałych zakładów oświatowych, przeznaczonych dla kształcenia dziewcząt¹. Córki szlachty były edukowane przez guwernantki, bony, nauczycieli domowych, a córki duchownych prawosławnych najczęściej kształcili sami rodzice. Dziewczęta z niższych stanów mogły być oddawane do klasztorów. W połowie XVIII w. zaczęły powstawać szkoły ludowe kształcące chłopców i dziewczęta².

Katarzyna II (1762–1796), jak wiadomo, manifestowała pozytywny stosunek do ideałów Oświecenia. Utrzymywała korespondencję z filozofami, takimi jak Denis Diderot, który udzielał jej rad dotyczących m.in. systemu oświatowego³. Z myślą o córkach szlacheckich Katarzyna II 5 maja 1764 r. podpisała ukaz o urządzeniu pierwszego Instytutu dla Szlachetnie Urodzonych Panien. Nazywano go Smolnym od klasztoru Smolnego, od którego przejęto część budynków⁴. Był to zakład zamknięty, do

¹ Nie oznaczało to, że wcześniej nie było w Rosji wykształconych kobiet. Źródła informują, że Anna, córka Jarosława Mądrego, wydana za mąż za króla Francji Henryka, znakomicie władała łaciną i z tego powodu miała prawo do składania swojego podpisu na oficjalnych dokumentach. Ona też brała aktywny udział w wychowaniu syna Filipa. Natomiast z inicjatywy jej bratowej, Anny Wsiewołodnej, powstała w Kijowie w 1086 r. szkoła dla dziewcząt przy klasztorze św. Andrzeja.

² W. Z. Smirnow, *Oświata i szkolnictwo w Rosji drugiej połowy XVIII wieku*, w: *Historia wychowania*, pod red. Ł. Kurdybachy, t. 1, Warszawa 1967, s. 719–720.

³ Por. L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. 1, Warszawa 1983, s. 336–337.

⁴ Na początku XVIII w. nad Nową Piotr I wybudował „Smoljanój dwór” (gospodarstwo smolne),

którego przyjmowane były, często przez protekcję, wyłącznie córki rodowej szlachty. Termin „instytut” nie oznaczał możliwości zdobycia wyższego wykształcenia, poziom kształcenia bowiem był niższy nawet niż w męskich gimnazjach⁵.

Instytut Smolny odpowiadał opracowanemu przez Katarzynę II i I. I. Beckiego⁶ programowi „stworzenia ludzi nowego typu”, sformułowanego w generalnym rozporządzeniu o wychowaniu młodzieży obojga płci. Zgodnie z tym dokumentem, „oświecony rozum nie czyni jeszcze dobrego obywatela, a w wielu przypadkach niekorzystne jest, jeśli ktoś od wczesnej młodości nie jest wychowywany w cnotach i nie są one mocno zakorzenione w jego sercu. Widać zatem, że źródłem wszelkiego zła i dobra jest wychowanie”⁷. Wychowanki Instytutu miały później jako matki wpaść podstawy zdobytego wykształcenia humanistycznego oraz systemu wartości swoim dzieciom, które z kolei, zgodnie z założeniami Katarzyny, miały kontynuować ich dzieło, a w konsekwencji „odnowiony” miał być cały naród rosyjski, wchodzący wówczas w krąg cywilizacji zachodniej.

W pierwszych latach funkcjonowania Instytutu, aż do roku 1772, nie było wśród guwernantek i guwernerów Rosjan. A zatrudniano wówczas 4 nadzorcynie, 12 nauczycielek i 17 nauczycieli⁸. Wśród nauczycieli znajdujemy m.in. Fiodora Kutlera (1788–1840)⁹, wywodzącego się ze szlachty wirtemberskiej.

W celu realizacji planu wychowanki nowej szkoły powinny być na długi okres zabrane z rodzinnego domu i wychowywane zgodnie z nowymi zasadami moralnymi, w oderwaniu od zgubnych domowych przykładów. Do Instytutu przyjmowano kandydatki w wieku 6 lat, czas nauki trwał 12 lat i składał się z czterech 3-letnich klas: I – dla uczennic od 6 do 9 r. ż., II – od 9 do 12 r. ż., III – od 12 do 15 r. ż., IV – od 15 do 18 r. ż.

gdzie wydobywano smołę na potrzeby Admiralicji i pałacu letniego Elżbiety Piotrownej (1741–1761), córki Piotra I. Pałac letni otrzymał stąd nazwę Smolnego. Później w tym miejscu był zbudowany żeński klasztor Zmartwychwstania (Woskresienskij), którego gmachy były projektowane przez W. W. Rastrellego. W 1797 r. klasztor zamknięto, a w pozostałej części budynków urządzono przytułek dla wdów pochodzenia szlacheckiego („Wdowi Dom”). Dla potrzeb Instytutu Szlachetnie Urodzonych Panien w latach 1806–1808 zbudowano nowy gmach. Por. I. I. Ākovkina, *Istoriā russkoj kul'tury. Pervaā polovina XIX veka*, Sankt Peterburg 1998, s. 40.

⁵ B. Jegorow, *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku*, Gdańsk 2002, s. 233.

⁶ Iwan Iwanowicz Beckoj (1703–1795), ur. w Sztokholmie, był nieślubnym synem księcia I. J. Trubeckiego. Do historii wszedł jako twórca i kurator Instytutu Smolnego oraz innych zakładów wychowawczych w Rosji. Nie stworzył pełnego systemu wychowawczego, polemizował z poglądem J. J. Rousseau o dobrej naturze człowieka, swoją teorię wychowania opierał na poglądach J. Looka. <http://lit.1september.ru/articlef.php>

⁷ Por. *Institutki. Vospominaniā vospitannic institutov blagorodnyh devic*, Moskwa 2003, s. 508.

⁸ W. S. Rżeuckij, *Smolnyj Institut. Francuzkaā škola v russkoj stolice*, Le Bulletin de l'Alliance Française n.5, octobre 2000. <http://af.spb.ru/bull5/smol.htm>

⁹ Fiodor Lwowicz Kutler w 1803 r. ukończył Uniwersytet w Strasburgu i wraz z matką i siostrą wyjechał do Rosji. Po zakończeniu pracy w Instytucie Smolnym w 1812 r. był porucznikiem pułku kozackiego barona Bode i złożył przysięgę na poddaństwo Rosji. W 1815 r. przeniesiono go do ryskiego pułku dragonów, a w 1825 r. został komandorem astrachańskiego pułku kirasjerów. Zmarł w 1840 r. w Petersburgu, pochowany na cmentarzu ewangelickim. Por. O. W. Morozov, *Biografii ličnogo sostava rižskogo dragunskogo polka*, <http://www.petergen.com/publ/rdrpof.shtml>

Przez cały ten czas wychowanki przebywały w Instytucie, bez możliwości wyjazdu i kontaktów z rodziną. I. I. Beckoj opracował obszerny plan wychowania umysłowego, fizycznego i moralnego panien, w realizacji którego nie miała rolę odgrywały: rysunek, muzyka i taniec, ale główne miejsce przypadało religii i językom obcym¹⁰. Oprócz tego wykładano język rosyjski, arytmetykę, geografę, historię, a w najstarszych klasach także architekturę, fizykę i heraldykę. W celu przygotowania przyszłych gospodyń i matek uczono szycia, haftu oraz zasad prowadzenia gospodarstwa domowego. Na życzenie carycy Katarzyny II zarówno w samym Instytucie, jak też w domach petersburskich wielmożów organizowano bale i spektakle, w których brały udział uczennice Instytutu. Bywały też na balach w Korpusie Kadetów. Otwarty przy Instytucie w 1765 r. oddział mieszczański miał wychować nową generację „ludzi trzeciego stanu”¹¹. Te zasady przetrwały w Instytucie aż do śmierci Katarzyny II¹².

Carowa Maria Fiodorowna (żona Pawła I), wzięwszy Instytut pod swój protektorat, przeprowadziła w nim wiele zmian. Czas nauki był skrócony do 9 lat, tj. trzech 3-letnich klas, wiek przyjęcia do Instytutu podniesiono do 9 r. ż., zezwolono na widzenia z krewnymi. Do nauczania zapraszano nauczycieli-specjalistów. Całą dobę przy uczennicach znajdowały się damy klasowe. Najlepsze uczennice mogły pozostać w szkole jeszcze przez trzy lata po jej ukończeniu, w celu przygotowania do pracy w charakterze damy klasowej. Według nowego planu nauczania zrezygnowano z wykładania fizyki, architektury i heraldyki, a także ograniczono liczbę godzin geografii, historii i kaligrafii.

Po śmierci Marii Fiodorownej w 1828 r. wszystkie podlegające jej zakłady, w tym Instytut Smolny, weszły w skład IV Oddziału Kancelarii Imperatora, a w 1845 r. powołano Radę Główną Szkół Żeńskich, która m.in. rozpatrywała plany i programy szkół. Zgodnie z programem kształcenia, opracowanym w 1852 r., szkoły żeńskie podzielono na cztery kategorie. Instytut Smolny zaliczony został do zakładów kształcących I kategorii, co oznaczało, że przywiązywano tam więcej uwagi do kształcenia humanistycznego, a w zakładach niższych kategorii zwracano uwagę na przygotowanie panien do zdobycia umiejętności praktycznych.

¹⁰ I. I. Ākovkina, *Istoriâ russkoj kul'tury*, s. 41.

¹¹ Od 1842 r. część Instytutu, kształcąca córki szlachty, nazywana była Instytutem Nikolajewskim. Oddział dla córek mieszczańskich od 1814 r. kształcił córki wojskowych (do rangi podpułkownika włącznie), a później przyjmowano tam także córki pułkowników i urzędników z rangą od radcy tytularnego do radcy kolegiального, a także córki szlachty, posiadającej szlachectwo osobiste (niedziedziczne), córki duchownych prawosławnych i ewangelickich. W 1842 r. oddział ten nazywano Instytutem Aleksandrowskim. Obydwa Instytuty znajdowały się na terytorium klasztoru Smolnego i miały wspólnych przełożonych, a różniły się czasem kształcenia oraz programem nauki.

¹² Po śmierci Katarzyny II powstały w Rosji dwa Instytuty Jekatierińskie: w 1797 r. w Petersburgu i w 1802 r. w Moskwie – dla panien z niezamożnych domów. W 1813 r. w Petersburgu na Wyspie Wasilewskiej utworzono Instytut Patriotyczny dla córek sztabs-oficerów, a następnie, wzorowany na nim, powstał w 1829 r. Instytut Pawłowski dla córek niedziedzicznej szlachty (na Fontance). Instytuty dla Szlachetnie Urodzonych Panien powstały jeszcze w Charkowie, Kazaniu, Astrachaniu, Niżnym Nowgorodzie, w Saratowie, Odessie, Orenburgu, Kijowie, Tyflisie i innych miastach. Por. I. I. Ākovkina, *Istoriâ russkoj kul'tury*, s. 42.

Instytut Smolny był pierwszym zakładem edukacyjnym dla dziewcząt, w którym dokonano reform kształcenia w połowie XIX w. Zapowiedzią większych zmian było powołanie na stanowisko inspektora w 1859 r. byłego inspektora Instytutu Sierot w Gatchynie, Konstantego Dmitrijewicza Uszyńskiego¹³. K. D. Uszyński w swoich pracach pedagogicznych występował jako obrońca równouprawnienia kobiet oraz walczył o kształcenie kobiet w szkołach wszystkich szczebli¹⁴. Stanowisko inspektora Instytutu umożliwiło mu, z korzyścią dla tej placówki i zdobywających tam wykształcenie dziewcząt, zrealizować w praktyce koncepcje dotyczące kształcenia kobiet. Dodać należy, że do tego czasu, tj. u schyłku XVIII i w 1. połowie XIX w., sytuacja prawna kobiet w Rosji, jak podaje Maria Wierzbicka, przedstawiała się gorzej niż kobiet polskich, ze względu na utrzymujący się cały czas system patriarchalny i umacniający go tzw. *domostroj*, czyli normatywny wykaz zachowań¹⁵. Efektem działalności K. Uszyńskiego było zrównanie programów nauczania w Nikołajewskiej i Aleksandrowskiej części Instytutu Smolnego. Za podstawę procesu kształcenia, szczególnie podczas trzech pierwszych lat nauczania, uznał język rosyjski. Wszystkie lekcje odbywały się w języku rosyjskim (zwiększył ilość godzin tego przedmiotu, podobnie jak geografii i historii), w starszych klasach wykładano historię literatury ojczystej. Otworzył też klasę pedagogiczną dla praktycznego przygotowania nauczycielek, a wychowanki otrzymały prawo wyjazdu na wakacje i święta do domów rodzinnych¹⁶. Do realizacji nowego programu nauczania K. Uszyński zaprosił młodych nauczycieli, wśród których znajdujemy znanego pisarza i pedagoga Dymitra Siemienowa, uczącego tam geografii i historii¹⁷, a także Wasilija Wodowozowa (1825–1866), absolwenta Uniwersytetu w Petersburgu, który doświadczenie pedagogiczne zdobywał w latach 1847–1851 na stanowisku nauczyciela języka rosyjskiego w gimnazjum w Warszawie¹⁸. Od nowej kadry pedagogicznej, współpracującej z nim, tworzącej jedną rodzinę, zależała, zdaniem K. Uszyńskiego, przyszłość Instytutu¹⁹. Instytut cieszył się specjalnymi względami rodziny carskiej. Uczennice najstarszej klasy raz do roku, 1 lipca, udawały się rannym pociągiem na zaproszenie rodziny carskiej do jed-

¹³ Konstanty Dmitrijewicz Uszyński (1824–1870), absolwent prawa Uniwersytetu w Moskwie, zaliczany do klasyków rosyjskiej pedagogiki. Jego podstawowe dzieło to *Człowiek jako przedmiot wychowania. Doświadczenie antropologii pedagogicznej*.

¹⁴ M. Szulkin, *Wstęp*, w: K. Uszyński, *Problemy wychowania*, t. 1, Wrocław 1958, s. XXXII–XXXIII.

¹⁵ Por. M. Wierzbicka, *Drogi emancypacji kobiet w Polsce i w Rosji z XIX w. – próba porównania*, w: *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX*, pod red. M. Nietykszy, A. Szwarca, K. Sierakowskiej, A. Janiak-Jasińskiej, Warszawa 2003, s. 89.

¹⁶ I. I. Ākovkina, *Istoria russkoj kul'tury. XIX vek*, Sankt Peterburg 2000, s. 355–356.

¹⁷ Dmitrij Dmitrijewicz Siemienow (ur. w 1834 r.) po zakończeniu pracy w Instytucie Smolnym zorganizował, w czasie 14-letniego pobytu na Kaukazie, kilka instytutów nauczycielskich, gdzie wykształcił ok. 300 nauczycieli i nauczycielek. Od 1883 r. był ekspertem do spraw edukacji w szkołach Sankt Petersburga. Autor wielu prac i ponad 300 artykułów pedagogicznych, metodycznych i historycznych, m.in. *Uroki geografii. Dar słowa. Otečestvovedenie*. <http://www.hi-edu.ru/Brok/01180126.htm>

¹⁸ *Ėnciklopedičeskij Slovar'*, t. 6, S. Peterburg 1892, s. 762–763.

¹⁹ E. N. Vodovozova, *Na zare žizni, w: Institutki. Vospominaniã vospitannic institutov blagorodnyh devic*, Moskva 2003, s. 359.

nego z letnich pałaców w Carskim Siole, Pawłowsku, Peterhofie lub Gatczynie. Były one gośćmi rodziny carskiej cały dzień, poznawały jakość kuchni, wspaniałości złotej zastawy, nienaganne maniere, znakomite osobistości²⁰.

Jak już wspomniano, uczennicami Instytutu były również Polki, wyznania rzymskokatolickiego. Ze wspomnień jednej z wychowanek wynika, że była umieszczona w Instytucie na koszt rządu, straciła bowiem ojca w 1863 r.²¹ O innej Polce, wychowawce Aleksandrowskiej części Instytutu, Gołębiowskiej, dowiadujemy się ze wspomnień E. N. Wodowozowej. Gołębiowska, która straciła ojca kilka lat przed podjęciem nauki, otrzymała stypendium prywatne, ufundowane przez zamożnego magnata²². W latach 70. było w Instytucie kilkanaście Polek wyznania rzymskokatolickiego. Raz w tygodniu odbywała się dla nich nauka religii, dla uczennic klas starszych w języku francuskim, a dla młodszych – w języku rosyjskim. Podczas nieobecności wychowawczyni ksiądz, dominikanin Piotr Nowicki wykladał religię w języku polskim. Również po polsku uczennice mogły się spowiadać, ale kazania były wygłaszane w języku francuskim.

Działalność Instytutu zakończyła się w roku 1917, kiedy w jego murach umieszczono sztab Rewolucji Październikowej.

Instytut Smolny był pierwszym państwowym zakładem wychowania i kształcenia dziewcząt, utworzonym w Rosji, wchodzącej dopiero w krąg cywilizacji zachodniej. Dodać należy, że na ziemiach polskich pierwsza państwowa szkoła żeńska została utworzona dopiero w 1825 r. w Warszawie²³. W okresie kierowania nim przez K. Uszyńskiego, Instytut był jednym z najlepszych w Rosji, wysuwany jako wzorowy zakład wychowawczy. Nie wywarł jednak żadnego wpływu na kształtowanie się losów oświaty dziewcząt w Europie w 1. połowie XIX w. Jedną z jego absolwentek, Polka z Wilna, określiła bardzo wysoko wiedzę i umiejętności tam zdobyte: „Posiadałam doskonałą znajomość języka francuskiego i niemieckiego, poważne wykształcenie muzyczne i maniere właściwe elicie rosyjskiej. Do zawodu pedagogicznego przygotowana byłam gruntownie”²⁴. Dla niektórych Polek edukacja w Instytucie Smolnym w 2. połowie XIX w. była prawdopodobnie rozwiązaniem alternatywnym wobec perspektywy zdobywania wykształcenia w zakładach funkcjonujących na terenie zaboru rosyjskiego.

²⁰ *Instytutka. W petersburskim instytucie dla szlachetnie urodzonych panien przed 60 laty*, „Przeźsłość” 1931, nr 8–9, s. 118–120, 128–133.

²¹ Tamże, s. 118.

²² E. N. Vodovozova, *Na zarc żizni*, s. 214–388.

²³ Była to Szkoła Guwernantek, utworzona jako roczny kurs dokształcający czynne nauczycielki. Po roku zakład ten przekształcono w Instytut Rządowy Wychowania Płci Żeńskiej z trzyletnim kursem nauczania, a przyjmowano doń absolwentki pensji lub 3-klasowej szkoły elementarnej. Por. R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, t. 2, Warszawa 1996, s. 65.

²⁴ *Instytutka. W petersburskim instytucie*, s. 133.